Recep Toparlı (2019). *Sivas Sözlüğü*. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı. 398 s., ISBN: 978-975-17-4248-3*

Ömer GÜVEN**

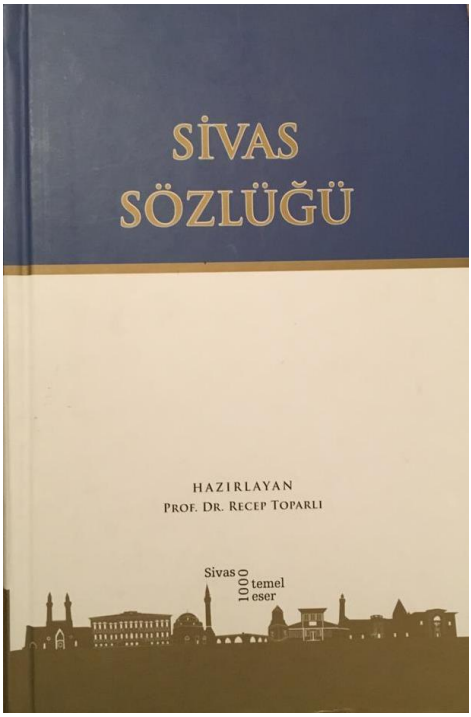

Türk kültürünün ve medeniyetinin en önemli kaynaklarından biri dilimizdir. 8. yüzyıldan beri yazılı metinlerle takip edebildiğimiz Türkçe, bu tarihî seyri içinde pek çok değişime ve gelişime sahne olmuştur. Bu değişim ve gelişimi bulabileceğimiz alanlardan biri de ağızlardır. Ağızlar sayesinde Türkçenin hangi evrelerden geçtiğini, tarihî seyri içinde neleri barındırdığını, buna karşın nelerin unutulmaya yüz tuttuğunu görebiliriz. Ayrıca ağız çalışmaları Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçe ve şiveleri ile karşılaştırma yapma imkânı da veren bir çalışma alanıdır.

Ağız terimi "Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri" (Korkmaz, 2003, s. 4) şeklinde tanımlanır.

Türkiye'de ağız çalışmalarının tarihi oldukça eskidir. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine bilinen en eski çalışma 1867'de Maksimov tarafından yapılan çalışmadır. Ağız çalışmalarının bu ilk dönemi yabancı araştırmacılar dönemi olarak da bilinmektedir. 1940 yılında Ahmet Caferoğlu tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yapılmaya başlanan derleme çalışmaları, ağız çalışmalarında yerli araştırmacılar döneminin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Akar, 2006, ss. 38-39).

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak metin derlemeleri, derlenen bu metinler üzerinde dil incelemeleri ve metinlerdeki söz

---

* Tanıtım Yazısının Geliş ve Kabul Tarihi: 04.04.2022 - 01.06.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya, Türkiye. omer.guven@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9376-3538.

varlığının ortaya konulması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Çoğunlukla metin derlemeleri üzerinde fonetik ve morfolojik incelemeler yapılmaktadır. Bunun yanında yapılan çalışmalarda sözlük bölümlerine de yer verilmektedir. Ancak bu çalışmaların bir parçası olan sözlük bölümleri diğer bölümlere göre daha kısa tutulmaktadır. Bu hususu Mehmet Ölmez şu şekilde dile getirir: "Araştırmacılar açısından hazine değerinde olan ağız çalışmalarının hacimlerine göre belki de en zayıf yanları, daha doğrusu en kısa alınan bölümü sonlarında yer alan sözlük bölümleridir. Derlenen metinlerin yazıya aktarımı açısından çoğunlukla bir hayli dikkatli ve ayrıntılı olan bu çalışmalar sözlük bölümlerine gelince çok kısa tutulmakta, sözlüğe neredeyse kitabın 10/1'i kadar yer ayrılmaktadır. Sözlükte ele alınan kelimelerse çok kısa olarak karşılıklarıyla verilmekte, bazen geçtiği metinler gösterilmekte, çoğunlukla da gösterilmemektedir" (Ölmez, 2006, s. 205). Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde söz varlığı çalışmalarının artırılması bu alanda çalışan araştırmacılardan beklenen işlerin başında gelmektedir.

Ağız sözlüğü[1], belirli bir bölgede konuşulan, yazı dilinde yer almayan yahut anlam farklılığı olan kelimelerin sözlüğüdür. Bu sözlükler, aynı zamanda konuşulan dilin kelimelerini içermeleri bakımından dilin eşzamanlı sözlükleri olarak kabul edilmektedir. Eşzamanlılık, ağız araştırmalarının canlı dil verilerine dayandığı gerçeğini yansıtması bakımından doğru olmasına rağmen, mesele, dilin standartlaşma evreleri bakımından ele alındığında, standart bir yazı dilinin henüz gelişmediği çağlarda meydana getirilen sözlüklerin yerini tespit etmek müşkül duruma gelmektedir (Akar, 2009, s. 4).

Söz konusu sözlükler, aynı zamanda tek dilli ve eş zamanlı sözlüklerdir. "Malzemeye yaklaşmaları ve içinde bulunulan zamana ait sözcükleri içermeleri bakımından eş zamanlı, unutulmakta olan kelimeleri kaydetmeleri bakımından da art zamanlı sözlüklerdir" denilebilir (Demir, 1999, s. 69).

---

[1] Ağız sözlükçülüğü hakkında geniş bilgi için bk. Nurettin Demir (1999). Ağız Sözlükçülüğü. *Kebikeç*, S. 7-8, 67-75; Ali Akar, (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I. *Turkish Studies*, Volume 4/4, Erzincan, 1-11; Ali Akar (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II. *Turkish Studies*, Volume 4/8, 216-224; Zeynep Korkmaz (2000). Türkiye'de Ağız Sözlükleri. *Türk Dili*, S. 583, 7-14; Mehmet Dursun Erdem (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkish Studies*, Volume 8/95, 95-102; Ahmet Büyükakkaş (2009). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, Volume 4/4, 184-195; Bilge Gökter (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağız Sözlükçülüğü, İlke ve Yöntemler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara; Şükrü Halûk Akalın (2008). Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü sanal ortamda. *Türk Dili*, 676, 303-315; Nurettin Demir ve Süer Eker (2010). Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* II, 91-102.

Türkiye'de hazırlanan ağız sözlüğü çalışmaları sınıflandırılırken, genel ağız sözlükleri ve dar bölge ağız sözlükleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Derleme Sözlüğü gibi sözlükler genel ağız sözlükleri kategorisinde yer alırken, il ve ilçe gibi yerleşim bölgelerindeki söz varlığını içeren sözlükler ise dar bölge ağız sözlükleri kategorisinde bulunmaktadır. Dar bölge ağız sözlükleri ile ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların bazıları şunlardır: *Ömer Asım Aksoy'un Gaziantep Ağzı adlı eserin 3. cildi, Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum İli Ağızları adlı eserin 3. cildi, Ahmet Günşen'in Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü, A. Arif Uyguç'un Aydın Ağzı ve Sözlüğü, Ceyhun Vedat Uygur'un Denizli İli Ağız Sözlüğü (Yapı-Köken), Esat Bozyiğit'in Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Faruk Güçlü'nün Nevşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü, Gülseren Tor'un Mersin Ağzı Sözlüğü, Hüseyin Hüsnü'nün Kayseri Sözlüğü, Mehmet Emin Ergin'nin Urfa Ağzı Sözlüğü, Ali Abbas Çınar'ın Muğla İli Ağzı Sözlüğü, Kudret Emiroğlu'nun Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü, Mümin Ateş'in Ordu Ağzı Sözlüğü, Feridun Tekin ve Samet Cantürk'ün Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü*.

Dar bölge ağız sözlükleri kategorisinde değerlendirilebilecek bir çalışma da Recep Toparlı tarafından yapılmıştır. *Recep Toparlı (2019). Sivas Sözlüğü. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı*. Recep Toparlı, hazırlamış olduğu bu sözlükle Sivas ili ağızlarına ait kelimelerin bir arada görülmesini sağlamıştır. Bu yönüyle de çalışma Sivas ili ağızları hakkında yapılacak başkaca çalışmalara da kaynaklık edebilecek niteliktedir. Sivas Kongresi ve Millî Mücadele'nin 100. yılı anısına hazırlanan eser, Sivas Valisi Salih Ayhan'ın *Takdim* (ss. 7-8) yazısıyla başlar. Ayhan, takdim yazısında millet olmanın önemine, dilin milletler için ne ifade ettiğine, dilin zenginliğine ve yerel sözcüklere değinerek Sivas hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunur.

Ön Söz (ss. 9-10) bölümünde Recep Toparlı eser hakkında kısaca bilgi verir. Toparlı'nın bildirdiğine göre eser, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer alan Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuştur (Toparlı, 2019, s. 9). Yazar çalışmayı hazırlamadaki amaçlarını "unutulmaya yüz tutmuş olan sözlerimizi bir araya getirerek kültür zenginliğimizi ortaya koymak" (Toparlı, 2019, s. 9) şeklinde açıklamaktadır. Bu bölümde ayrıca sözlükte yer alan kelimeler hakkında istatistiki bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre eserde 8505 madde başı yer almaktadır. Bu söz varlığının Sivas'ın bütün söz varlığı olmadığını dile getiren Toparlı, yeni derleme ve araştırmalarla sözlüğün zenginleşeceğini ifade eder.

Kısaltmalar (s. 11) bölümünde eserde kullanılmış olan kısaltmaların listesine yer verilmiştir.

Giriş mahiyetindeki bu bölümlerin ardından eserin asıl bölümü olan sözlük bölümüne (ss. 13- 398) geçilir. Bu bölüm, Toparlı'nın da belirttiği gibi, *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuştur. Sözlükten alınan bazı örnekler şu şekildedir:

> ***esüklemek*** *Tökezlemek, sendelemek, ayağı kaymak, ayağı süreçmek. (Gürün).*
>
> ***kızılkıvrım*** *Kuluçka tavuğun yumurtaların üzerinde gereği kadar yatmaması nedeniyle yumurtadan çıkamayıp ölen civciv. (Çepni/Gemerek, Hacılyas/Koyulhisar).*
>
> ***melmecir*** *Ezilmekten, çok pişmekten eriyip karmakarışık olmuş meyve, sebze, yemek.* ***(****Maksutlu/Şarkışla).*
>
> ***seyis*** *İki üç yaşında enenmiş erkek keçi. (Hacılyas/Koyulhisar, Maksutlu/Şarkışla).*
>
> ***übermek*** *Bir savı kanıtlamak için boşuna çalışmak. (Arslandoğmuş/Yıldızeli).*
>
> Çalışmada sözcüklerin eş anlamlı karşılıkları için birbirine gönderme yapılmıştır.
>
> ***başşaklamak*** *Tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüleri toplamak.* ***krş. başahlamak, başak etmek****. (Divriği, Gürün).*
>
> ***iyseran*** *Teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç.* ***krş. istirani*** *(Vazıldan/Divriği)*
>
> ***mengürde*** *Büyükbaş hayvanları bağlamak için ağaçtan yapılmış "u" biçimindeki halka.* ***krş. mengil-2, mengirde, mengirdek, menğil*** *(Sivas).*

Sözlükte maddebaşı yapılan kelimelerin gösteriminde transkripsiyon işaretlerine yer verilmemiş, yalnızca standart yazıda gösterilmeyen damak n'si ile bazı ünlülerin uzun şekilleri kullanılmıştır.

> ***vañılamak*** *1. Bağırmak.* ***krş. beğermek, vañgıldamak*** *(Zara). 2. İnsanı tedirgin eden bir sesle ağlamak (Çöplü/Gürün). 3. Uzaklaşıp gitmek. (Gürün).*
>
> ***ârı*** *-den doğru, -den yana:* ***Doğudan ârı bir fırtına koptu****. (Sivas).*
>
> ***dûne*** *Tünek. krş. dünek-2 (Sincan/Divriği).*
>
> ***sâ*** *Şap.* ***krş. seğ*** *(Maksutlu/Şarkışla).*
>
> ***têmek*** *Tavan.* ***krş. arısdah, arıstah, arıstak, arustah-1, çamdı-1, çamdı, çandı-1*** *(Hacılyas/Koyulhisar).*

Sözlükte maddebaşı yapılan kelimelerin birden fazla anlamı varsa bu anlamlar 1., 2., 3. şeklinde numaralandırılarak açıklanmıştır.

follamak *1. Öküzün boynuzu dibinden kırılmak. (Zara) 2. Vurulan yer birdenbire şişmek. (Sivas).*

herek *1. Asma dallan ve fasulyelerin sarkmaması için destek olarak dikilen sırık. (Koyulhisar, Karaözü/Gemerek). 2. Çirkin ve uzun boylu adam. (Palhal/Divriği). 3. Kıvırcık koyun. (Koyulhisar/Yıldızeli).*

mazman *1. Kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan (kimse). (Sivas). 2. İki yaşındaki kuzu. (Zara.) 3. Üç yaşına girmiş koyun (Kangal).*

Sözlükte maddebaşı yapılan bazı kelimelerin açıklanmasından sonra örnek cümlelere yer verilmiştir.

abaç *Annesi gibi, annesine çeken, annesi ahlâkında:* ***Zeynep, abaç bir kız****. (Çepni/Gemerek).*

çile *Sağlık, şişmanlık:* ***Hayvanların çilesi bu yıl iyi, kışı geçirirler inşallah.*** *(Gürün).*

varavarası *Eni sonu, olup olacağı:* ***Askerliğin varavarası iki yıl.*** *(Sivas).*

Sonuç olarak Recep Toparlı tarafından hazırlanmış olan *Sivas Sözlüğü* adlı eser, Derleme Sözlüğü'nde Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuş bir çalışmadır. Çalışmada Sivas ve yöresine ait söz varlığı toplu olarak ortaya konulmuştur. Toparlı'nın da belirttiği gibi eserdeki söz varlığı Sivas ve yöresinin tüm söz varlığını karşılamaktan uzaktır. Zira Derleme Sözlüğü'nün pek çok eksiği bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için zaman zaman çeşitli araştırmacılar tarafından "Derleme Sözlüğü'ne Katkılar" adıyla pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınlarda da ortaya konulduğu üzere Derleme Sözlüğü Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını yansıtmaktan uzaktır (Gülensoy, 1999). Yapılacak yeni derleme ve araştırmalarla söz varlığının zenginleşeceğine şüphe yoktur. Benzer durumu *Sivas Sözlüğü* adlı eser için de söylemek mümkündür. Sivas ve ilçelerinden yapılacak yeni derlemeler ve araştırmalar ile sözlüğün kelime hazinesi genişleyebilecektir. Sivas ili ve yöresine ait söz varlığının toplu olarak ortaya konulduğu bu çalışma için Recep Toparlı hocamızı tebrik ediyoruz.

Kaynakça

Akalın, Ş. H. (2008). Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü Sanal Ortamda. *Türk Dili*, *676*, 303-315.

Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, *1/2*, 37-53.

Akar, A. (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I. *Turkish Studies*, *4/4*, 1-11.

Akar, A. (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II. *Turkish Studies*, *4/8*, 216-224.

Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı III.* İstanbul: TDK Yayınları.

Ateş, M. (2015). *Ordu Ağzı Sözlüğü* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ordu.

Bozyiğit, A. E. (1998). *Ankara İli Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Büyükakkaş, A. (2009). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, *4/4*, 184-195.

Çınar, A. A. (2004). *Muğla İli Ağzı Sözlüğü.* Muğla: Mermerciler Derneği Yayınları.

Demir, N. (1999). Ağız Sözlükçülüğü. *Kebikeç*, (7-8), 67-75.

Demir, N. ve Eker, S. (2010). Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 58(2), 91-102.

Emiroğlu, K. (1989). *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*. Ankara: Gülen Ofset.

Erdem, M. D. (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkish Studies*, *8*(13), 95-102.

Ergin, M. E. (1982). *Urfa Ağzı Sözlüğü*. Şanlıurfa: Harran Yayınları.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları* (C. III). Ankara: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Gökter, B. (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye'de Ağız Sözlükçülüğü, İlke ve Yöntemler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Güçlü, F. (1999). *Nevşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Ürün Yayınları.

Günşen, A.(2001). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*. Ankara: Ocak Yayınları.

Hüsnü, H. (1934). *Kayseri Sözlüğü*. Kayseri: Yeni Matbaa.

Korkmaz, Z. (2000). Türkiye'de Ağız Sözlükleri. *Türk Dili*, (583), 7-14.

Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Ölmez, M. (2006). Türkiye'deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlükleri Araştırmaları. *Türk Dili Araştırmaları*, 205-210.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2018). *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü.* Arı Sanat Yayınevi.

Toparlı, R. (2019). *Sivas Sözlüğü*. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı.

Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-II-III-IV-V-VI (3. bs.). (2009). Ankara: (Birleştirilmiş tıpkıbasım), TDK Yayınları.

Uyguç, A. A. (2005). *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*. Aydın: Tunç Ofset ve Matbaacılık.

Uygur, C. V. (2007). *Denizli İli Ağız Sözlüğü (Yapı-Köken)*. Denizli: Fakülte Kitabevi.